

КІТАБЫ – УНІКАЛЬНАЯ З’ЯВА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

*Навуковы кіраўнік: ст. выкладчык Сахончык А. П.
Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Беларусь – самая багатая ў Еўропе краіна на схаваныя ў яе нетрах скарбы. Але не ўсім удалося адкрыць гэтыя зачараваныя схроны. Гэтыя скарбы – духоўны здабытак нашых блізкіх і далёкіх продкаў, што складае багатую беларускую культуру. Многія трымалі ў руках кнігі, захапляліся іх мастацкім аздабленнем, але ўсё роўна яны былі ахінуты арэолам таямнічасці, таму што былі напісаны невядомымі іерогліфамі, арабскай вяззю, здаваліся загадкавымі і недаступнымі. За арабскім пісьмом хаваўся звыклы беларускі тэкст, былі зашыфраваны беларускія словы.

Усё гэта існуе і мае сваю багатую гісторыю. Існуюць рукапісныя кнігі, створаныя на беларускай мове арабскім пісьмом, і называюцца яны Кітабы (Аль-Кітабы, Ай-Кітабы). Аўтарамі былі беларускія татары, якія звязалі свой лёс з нашай зямлёй яшчэ ў XIV стагоддзі: адны як ваеннапалонныя, іншыя – добраахвотна, у пошуках лепшай долі. Да гэтага часу ў Беларусі захаваліся чыста татарскія паселішчы з дзеючымі мячэцямі (напрыклад, Іўе). Татары доўгі час захоўвалі свае традыцыі, культуру і мову, але паступова асіміляваліся і перанялі мову карэннага насельніцтва. Мяняўся іх быт, фальклор, песні, прымаўкі, загадкі, мова стала такой, як і ў беларусаў, аднак сваю адметнасць у рэлігійным жыцці яны не страцілі. Пра гэта сведчаць Кітабы – рукапісныя зборнікі рэлігійнага характару. Каран – самая галоўная свяшчэнная кніга мусульман, ці, як завуць яго самі татары, Кур’ан, дзе сабраны рэлігійныя заповеды, міфы, прававыя асновы ісламу, таму вытрымкі з яго і перакладалі на беларускую мову. Іх змест – усходнія паданні, казкі, апісанні мусульманскіх абрадаў, Мерадж (паэма аб узнясенні Магамета на неба), соннікі, павучанні. Таксама на тэрыторыі Беларусі выкарыстоўваліся так званыя тафсіры – Каран з каментарыем на беларускай або польскай мовах, таджвіды – правілы чытання Карана [2].

З XVIII ст. пачалася паланізацыя грамадскага жыцця, і Кітабы сталі пісацца лацінкай. Але і ў гэтых умовах татары не паддаваліся асіміляцыі, яны не мелі магчымасці ствараць новыя кнігі і таму актыўна перапісвалі даўнія, тыя, што сталі звыклымі ў кожнай сям’і. У іх былі казкі, паэмы, легенды і замовы, рэцэпты лекаў і парады, у іх жыў дух першарадзімы. У

кнігах вучылі шанаваць бацькоў, гасцей, бедных. Такія кнігі называліся Хамаіл – тое, што носіцца з сабой; яны былі самымі папулярнымі кнігамі ў беларускіх татар. Існаваў Далавар – папяровы скрутак малітваў, які клалі ў магілу памерлым [2].

Большая частка татараў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI – XVII стст. не ведала сваёй мовы. У такой культурнай сітуацыі беларускія татары паступова перакладаюць Каран і шэраг літаратурных твораў на беларускую мову, але не беларускімі літарамі, а арабскім пісьмом і рукапісным спосабам. Часам пераклад рабіўся проста на старонках друкаваных кніг. Гэта ўнікальная з’ява не мела аналагаў.

Тэкст у Кітабах напісаны і чытаецца справа налева, пачынаецца ў нізе старонкі і ў самым канцы нашых звыклых кніг. У тэксце няма падзелу на словы, знакаў прыпынку, вялікай літары, прабелаў між асобнымі творамі – суцэльная арабская вязь. Мусульманскія пісьменнікі і перапісчыкі карысталіся беларускай мовай; калі ў афіцыйных дакументах Вялікага Княства Літоўскага ўжывалася старабеларуская літаратурная мова, то ў Кітабах яна была мясцовай, размоўнай, жывой. Ніякіх падручнікаў не існавала, навыкі перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Не было і агульных правілаў, розныя аўтары адно і тое ж слова маглі пісаць па-рознаму.

Вывучэнню кітабаў прысвечаны працы даследчыкаў розных краін. Вялікі ўклад у даследаванне кітабаў зрабіў Антон Антановіч (1910 – 1980). У кнізе «Беларускія тэксты, пісанія арабскім пісьмом, і іх графіка-арфаграфічная сістэма» (Вільнюс, 1968) ён разгледзеў 24 арыгінальныя тэксты, сярод іх 8 кітабаў. У пачатку XX ст. пра кітабы пісалі Я.Карскі, І. Крачкоўскі, І. Луцкевіч і інш. [1].

У беларускай культуры загадкава перапляліся татарскія матывы. Гістарычныя помнікі татарскага пісьменства на беларускай мове назаўсёды будуць упісаны ў нашу культуру.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Кітабы – рукапісныя кнігі беларускіх татараў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://mislpronzaya.livejournal.com/94176.html>. – Дата доступу: 06.05.2022.

2. Несцяровіч, В. І. Старажытныя рукапісы беларускіх татар: Графіка. Транслітарацыя. Агульная характарыстыка мовы. Фразеалогія / В. І. Несцяровіч. – Віцебск: УА «ВДУ імя П. М. Машэрава», 2003. – 104 с.